

Régi nyelvtanaink hasonmás köteteinek újabb kiadásáról

1. KOMÁROMI CSIPKÉS GYÖRGY, *A magyar nyelv magyarázata*. Hungaria Illustrata. Hasonmás kiadás fordítással. Fordította: C. VLADÁR ZSUZSA. MNyTK. 228/2. sz. Budapest, 2008. 287 lap. – 2. TSÉTSI JÁNOS, *Helyesírási-grammatikai megjegyzések*. Observationes Orthographico-Grammaticae. Hasonmás kiadás fordítással. Fordította: C. VLADÁR ZSUZSA. MNyTK. 230. sz. Budapest, 2009. 46 lap. – 3. KÖVESDI PÁL, *A magyar nyelv alapjai*. Elementa Linguae Hungaricae. Hasonmás kiadás fordítással. Fordította: C. VLADÁR ZSUZSA. MNyTK. 232. sz. Budapest, 2010. 119 lap

Újabb, XVII. századi, korai magyar grammatikák fordítása és hasonmás kiadásai jelentek meg a Magyar Nyelvtudományi Társaság gondozásában C. VLADÁR ZSUZSA fordításában, KOMÁROMI CSIPKÉS GYÖRGY nyelvtana, „A magyar nyelv magyarázata”, amely eredetileg 1655-ben látott napvilágot Utrechtben; TSÉTSI JÁNOS munkája „Helyesírási-grammatikai megjegyzések” címen, ez PÁPAI PÁRIZ FERENC Dictionariuma függelékeként az 1708-as löcsei kiadásban; valamint KÖVESDI PÁL grammatikája, „A magyar nyelv alapjai”, ami szintén Lőcsén, 1686-ban jelent meg.

1. KOMÁROMI CSIPKÉS GYÖRGY, akit elsősorban teológusként, bibliafordítóként és a debreceni kollégium tudós tanáráként őrzött meg az utókor emlékezete, jelentős grammatikai munkásságot tudhat magáénak. Nemcsak magyar nyelvtant, de héber grammatikát és alapfokú angol nyelvkönyvet is írt, ahogy ezt a grammatika fordítójának az előszavából megtudhatjuk.

KOMÁROMI magyar nyelvtana, a „Hungaria Illustrata” kevés figyelmet kapott mindezt ideig. Noha SZATHMÁRI ISTVÁN alapvető nyelvtudomány-történeti munkája tájékoztatást ad róla, mégis kevés szakirodalom foglalkozik vele. Korábban csak latinul volt olvasható, de manapság a latintudás fogyatkozni látszik. A Nyelvtudományi Társaság szándékának kö-

szönhetően azonban a könyv már magyarul is kézbe vehető. És igazán figyelemre méltó ez a munka, hiszen a névszóragozási rendszer leírásában, az igék felosztásában, az igeragozási paradigmák jellemzésében merőben más módszereket alkalmaz, mint kortársai, elvi megközelítése pedig egyenesen modernnek is mondható.

Vegyünk egy példát a magyar ígéről, igeragozásról szóló fejezetből a fenti kijelentés igazolására. A szerző a tárgy különböző fajtáiról (határozatlan, határozott) szól, s ezeket részletezi elméleti szempontból: az igék „1. vagy egy határozatlan, bizonytalan tárgyra irányulnak, amit a »valamit« szóval mutatunk meg, (...); 2. vagy egy meghatározott és biztos tárgyra irányulnak, amit az »ezt« vagy »azt« szóval jelölünk, (...); 3. vagy egyes számú tárgyra irányulnak, amit a »Te« vagy »Téged« szóval jelölünk, (...); vagy (...) 4. semmilyen tárgyra nem irányulnak, hanem a latin intranszitiv igének felelnek meg; (...). A tárggyal nem rendelkező igéktől eltekintve (...) a tárggyal rendelkezők tárgya vagy határozott, vagy határozatlan. A határozatlan tárgy: »valamit«. A határozott tárgy vagy osztályt jelöl: »ezt« vagy »azt«, vagy egyént jelöl. Ez utóbbi (...) vagy idegen, külső: »téged«, vagy nem idegen és külső, vagyis saját maga.” (243–5). Ez a meghatározás akár még ma is megállhatná a helyét.

Általában is igaz az újból megjelent munkára, hogy KOMÁROMI nem a nyelvi tények leírását tartja elsősorban lényegesnek, hanem annak a kategóriarendszernek a bemutatását, amelybe a nyelvi tények besorolhatók. Így kerülhet sor olyan szóalakoknak a felsorolására, amelyek például az igei alakok megalkotásának a szabályai alapján létrehozhatók (így 70-80 lehetséges igealak egy ige kapcsán), de amelyek a mindennapi nyelvhasználatban valószínűleg abban a korban sohasem fordultak elő.

A nyelv tan felépítése a következő: A szerző ajánlása, a kor elvárásainak megfelelően. – Az olvasónak szánt előszó. – A fejezetek mutatója. – Általános bevezetés a magyar nyelv természetéről és a betűkről. – Első könyv. A névszóról. – Második könyv. Az igékről. – Harmadik könyv. A partikulákról.

A grammatika Előszó a v á b a n KOMÁROMI megjelöli munkájának célját: ez a nyelvtanítás, elsősorban az idegen ajkúak számára, mert nyelvünket még „soha egyetlen idegen ajkú sem tudta tökéletesen megtanulni. (...) ha *nak* toldaléket kellene használni, *neket* használnak, *nek* helyett meg *nakot*” (49). Másrészt pedig a könyv célja a magyarok nyelvhasználatának a javítása, vagyis a normaadás, mert „a legtöbben bizony nem tudnak helyesen beszélni magyarul, még a született magyarok sem” (51). Emellett a magyar nyelvet kívánja bemutatni a maga természetében, ezzel dicsőséget szerezve neki. A nyelv bemutatására egy megfelelő, magyarázó szabályrendszert akar létrehozni, amire megítélése szerint nagy szükség van, hiszen „minden magyar férfi és nő ismeri a magyar nyelv használatát, mégis, ha megkérdezed, miért így kell inkább mondani, és nem úgy, akkor csak pislognak, mint béka a kocsonyában” (51).

A szerzői szándékkal ellentétben azonban a nyelvtan tömörsége, az általános nyelvi szabályok leírása, a definíciók megadása, az egyes kategóriák bemutatása, továbbá a szabályok pontokban, sorszámokkal történő megfogalmazása sokkal inkább tudományos igényű grammatikára emlékeztet, mint a mindennapokban is használható nyelvtanító munkára.

KOMÁROMI az Előszóban kitér arra is, hogy a korábbi nyelvtanokkal ellentétben nem a latin nyelvtanírói mintát követi, hanem mivel a héberrel való rokonságot tartja valószínűnek (ezt többek között a magyar rovásírással, illetve a toldalékrendszerünk sajátosságaival látja bizonyítottnak), ezért a héber grammatikairás mintáját tekinti alapvetőnek. Nyelvünk eredetére vonatkozóan a szerző azt állítja, hogy a magyar a nyelvek babiloni összezavarodásának

az idején született, és így nem kérdéses a héberhez való hasonlósága. Nyelvünket mindemellett az ősnyelvek egyikének tekintik.

A könyv fejezeteinek mutatója egy valódi, mai értelemben vett tartalomjegyzék.

A Bevezetésben a magyar nyelv természetével, eredetével, tisztaságával (vagyis hogy nem keveredik más nyelvvel, valamint kevés idegen szó található benne) és „atyafiságával” ismerkedhetünk meg. Itt kapnak helyet a betűk, az írásjegyek, illetve a hangok jellemzése is.

A névszókról szóló részben olvashatunk a határozott névelőről, mint a névszó elkülönítő jeléről, a szóképzésről, az alapszavak és a képzett szavak természetéről, a melléknévfokozásról, a többes számról, az összetett szavakról (melyekből a szerző megítélése szerint nincs is sok), a névragozásról, vagyis a névszó esetek szerinti alakulásáról, a magánhangzók változásáról; továbbá a különálló névmásokról, valamint a névszókhoz kapcsolt névmásokról, azaz a toldalékokról, ahogy ma nevezzük, a birtokos személyjelekről.

Az igék fejezete az ige általános fő jellemzőiről szól, az igeragozásról, a gazdag képzési rendszerről, vagyis „a magyar ige bámulatos termékenységéről” (ebben a részben találkozhatunk a *ver* ige nyolcvan lehetséges „alakjával”), valamint a ragozás típusairól és az igék jelentés szerinti felosztásáról.

A harmadik könyv a partikulák mutatja be. Ide sorolja a szerző az úgynevezett határozó partikulákat, vagyis a határozószókat, amelyekről megtudhatjuk, hogy „a dolgok sokfélesége miatt sokfélélt jelentenek” (255), valamint fokozhatók szabályosan és szabálytalanul; továbbá jellemzi a kötőszókat, az előjárószókat és az indulatszókat. Az előjárói partikulák vagy a szó elejéhez járulnak, például „névmásokhoz kapcsolódnak, mint *nálam, nálad, nálunk, nálatok*”, vagy a névszók végéhez csatlakoznak, „mint *embernél (...), uramnál (...), uramhoz* stb.” (263).

S ezzel véget is ér a nyelvtan, mondattani részt nem tartalmaz. Ahogy a szerző írja: „a mondattanról és a költészettanról (...) nem szólnunk itt, ezeket a gyakorlatra és a használatra bízva, bevégezzük a magyarra tanítást” (265).

A grammatika kétnyelvű kiadását melegen ajánljuk minden érdeklődő figyelmébe. VLADÁR ZSUZSA fordításának köszönhetően így már magyar nyelven is hozzáférhető ez az újabb, igen érdekes s elsősorban elméleti jellegű munka. A megértést és az eligazodást nagyban segíti a fordító előszava, valamint a kötet végén található jegyzetei. A könyvet a források jegyzéke és a felhasznált irodalom zárja.

2. A fordítás és a hasonmás kiadás megjelenésének sorrendjében TSÉTSIJÁNOS Orthográfiája következik, amely 1708-ban PÁPAI PÁRIZ FERENC szótárának függelékeként jelent meg. Helyesírási munkáról lévén szó, a fordító kiemeli, hogy ez a grammatika kiemelkedik a régi nyelvészeti könyvek közül írásmódjának következetességével és hibátlanságával, ebből is látható, hogy a megjelenés előtt a munkát igen gondosan átnézték.

A szerző ebben a munkájában gyakorlatilag a szóelemző írásmód alapelvei mellett foglal állást, hiszen a kiejtési elvvel helyezkedik szembe, amikor ezt írja: „A képzett szavaknak meg kell őrizniük tőszavaik betűit ... Az írásnak nem kell követnie a kiejtést. Mint: Romlottság ...” (27). Ebben – mint ahogy KOROMPAY KLÁRÁNAK a kötethez írt előszavából megtudhatjuk – GELEJI KATONA ISTVÁN „Magyar grammatikatska” című munkájára támaszkodik, amely 1645-ben jelent meg, és voltaképpen lefektette a szóelemző írásmód alapelveit. TSÉTSI közvetlen mestere pedig MISZTÓTFALUSI KIS MIKLÓS, aki tipográfusként ugyancsak az említett alapelv képviselőjeként és terjesztőjeként játszott jelentős szerepet.

A könyvecske felépítése a következő: A rövid szerzői előszót követően megjegyzéseket olvashatunk a helyes magyar írás és szólás módjáról. Ebben kitér a szerző a magyar és a héber nyelv szoros rokonságára, valamint felhívja a figyelmet a magánhangzók kétféle, rövid és hosszú voltára. Hangsúlyozza az ékezetek jelentőségét a szavak megkülönböztetésében, mint például: *hal – hál*. S ezzel tulajdonképpen a hangok közötti oppozíciókra hívja fel a figyelmet a szavak szembeállításakor. Ezután az egyszerű szavakról, majd a képzett szavakról szóló szabályok következnek. Szóba kerülnek itt például a *v*-s és az *sz*-es változatú tövek: *szó – szavat, tó – tavat; eszek – ettem – egyél – enni* (27–29). A toldalékokról is említést tesz a könyv, többek között a felszólító mód jelének változatos megjelenési formái, alakváltozatai is helyet kapnak, továbbá a kétféle igeragozás használatának szabályairól is szól. A képzett szavakat az összetett szavak követik, itt is az első szabály a szóelemző elv szerinti: „Az összetett szavakban meg kell tartani az eredeti rész betűit” (31). Itt szerepelnek a toldalékokkal (mégpedig a birtokos személyjelekkel) kapcsolt névszók. Ezen belül pedig a birtokos és a birtok száma foglalkoztatja leginkább a munka szerzőjét. A kötet végén a beszéd helyes módjáról és a helyes mondat szerkesztéséről szóló szabályok zárják a szabálygyűjteményt.

Ez a háromszáz éves munka korábbi kiadásában ma már szinte ismeretlen és nehezen érthető. Így azonban a hasonmás kiadás a fordítással együtt megteremti a lehetőségét annak, hogy ismét közel kerüljön az olvasókhöz és a szakemberekhez.

3. KÖVESDI PÁL grammatikája, „A magyar nyelv alapjai” a szerző szándéka szerint (is) rövid nyelvtan, elsősorban iskolai használatra, s nem tudományos célra jött létre. A fordító, VLADÁR ZSUZSA bevezetőjében megemlíti, hogy a könyv SZENCZI MOLNÁR ALBERT grammatikája alapján készült, de az említett cél érdekében azt nagymértékben leegyszerűsítette, elhagyta a definíciókat, a példák sokaságát, s többnyire csak rövid és felszínes meghatározásokat ad. A névszókat például így jellemzi: „Az a névszó, amely elé tehető az *ez* mutató névmás, az *az* névelővel” (42). Az igeről pedig azt írja, hogy az ige az, ami elé személyes névmást lehet tenni: „Az ige az elébe tett *En ...* névmásról ismerszik meg, mint *En olvasok*” (53).

A nyelvtan felépítése a következő: A könyv a hagyományos grammatikák beosztását követve hangtani, alaktani és mondattani részből áll. A szerző bevezető szavai után az első fejezet „A betűkről való szabályok” címet viseli, s mintegy másfél oldalnyi, kurta hangtani-helyesírási megjegyzéseket tartalmaz. A második „A névszók ragozásáról” szól, megállapítása szerint „két névragozást lehet elkülöníteni, az elsőben a részeselet *-nak*-ra végződik, a másodikban *-nek-re*” (27). A ragozási példákban a szerző következetes a kiinduló meghatározáshoz (ahhoz, hogy mit nevezünk névszónak), hiszen valamennyi példájában szerepelteti az *ez* mutató névmást és a határozott névelőt. A harmadik fejezet „A toldott szavak ragozásáról” címet kapta, s rögtön a kiinduló mondatban leszögezi, hogy „A toldott szavaknál az *enyém, tied, miénk, tietek, övé ...* birtokos névmások utolsó szótagejai járulnak a névszókhoz” (39). A negyedik „A névmások ragozásáról” tájékoztat, ahol megkülönböztet szabályos és rendhagyó ragozási sorokat. Az ötödik fejezet „Az igeik ragozásáról” címet viseli, itt első és második ragozású igeikről, valamint határozatlan és határozott ragozásról beszél (ez az utóbbi elnevezés emlékeztet a mai terminológiára). Rendhagyó igeik (a *megyek* és a *vagyok*) is helyet kapnak a ragozási fejezet végén. A hatodik fejezetben „Az előljáróról” olvashatunk, aminek meghatározása igen érdekes, miszerint: „Az előljárók a magyarban a névszók után állnak, emiatt toldalékoknak is nevezhetnénk őket, mint *Tedd az asztalra, ...Az ajtó előtt...*” (81).

Ezek után következik „A szintaxisról” szóló rész, amely többnyire rövid, féloldalas fejezeteket tartalmaz (például a főnevek, a főnév és a melléknév, valamint a határozószók egyeztetéséről, továbbá a különféle vonzatokról).

A grammatika sok helyen nagyon leegyszerűsített megfogalmazásokat tartalmaz, a fordító szerint tele van átgondolatlan, zavaros okfejtésekkel, rendszerezéssel és szóhasználattal. Nem tudományos értéke miatt jelentős, hanem inkább azért, mert élő és provinciális nyelvhasználatot tükröz, és „betekintést ad az iskolamestereknek a magyar nyelv tanításával és magyarázatával vívott napi küzdelmeibe” (18).

BALOGH JUDIT